

MBNK12: Számelmélet alapjai

(előadásvázlat, 2019. február 4.)

Maróti Miklós

1. OSZTHATÓSÁG, EUKLIDESZI ALGORITMUS, DIOFANTOSZI EGYENLET

1. Definíció. Azt mondjuk, hogy az a egész szám **osztója** a b egész számnak (b **többszöröse** a -nak), ha létezik olyan c egész szám, amelyre $ac = b$. Ha a osztója b -nek, akkor ezt úgy jelöljük, hogy $a \mid b$.

2. Tétel. Tetszőleges a, b, c, d egész számokra érvényesek az alábbiak:

(1) $a \mid a$;	(6) $a \mid b$ akkor és csak akkor, ha $ a \mid b $;
(2) ha $a \mid b$ és $b \mid a$, akkor $a = \pm b$;	(7) ha $a \mid b$ és $a \mid c$, akkor $a \mid b + c$;
(3) ha $a \mid b$ és $b \mid c$, akkor $a \mid c$;	(8) ha $a \mid b$, akkor $a \mid bc$;
(4) $1 \mid a$;	(9) ha $a \mid b$ és $c \mid d$, akkor $ac \mid bd$.
(5) $a \mid 0$;	(10) ha $ac \mid bc$ és $c \neq 0$, akkor $a \mid b$.

3. Definíció. A c számot az a és b számok **közös osztójának** nevezzük, ha $c \mid a$ és $c \mid b$. A c szám az a és b **legnagyobb közös osztója**, ha közös osztója, és a és b minden d közös osztójára $d \mid c$. Azaz a c egész számot az a és b egész számok legnagyobb közös osztójának nevezzük, ha teljesülnek a következők:

(lko1) $c \mid a$ és $c \mid b$;

(lko2) bármely d egész számra, ha $d \mid a$ és $d \mid b$, akkor $d \mid c$.

4. Definíció. Az előző definícióhoz hasonlóan megadhatjuk a közös többszöröst és a legkisebb közös többszöröst, azaz a c egész számot az a és b egész számok **legkisebb közös többszörösének** nevezzük, ha teljesülnek a következők:

(lkkt1) $a \mid c$ és $b \mid c$;

(lkkt2) bármely d egész számra, ha $a \mid d$ és $b \mid d$, akkor $c \mid d$.

5. Jelölés. $D_a = \{x \in \mathbb{Z} : x \mid a\}$, ahol $a \in \mathbb{Z}$, azaz D_a az a egész szám osztóinak halmazát jelöli.

6. Lemma. Tetszőleges a, b, c egész számokra érvényesek az alábbiak:

(1) ha c legnagyobb közös osztója a és b -nek, akkor $-c$ is az és rajtuk kívül nincsen másik;

(2) 0 és a legnagyobb közös osztója a és $-a$;

(3) a és b közös osztói ugyan azok mint $a + bc$ és b közös osztói, azaz $D_a \cap D_b = D_{a+bc} \cap D_b$.

7. Tétel (maradékos osztás). Ha a és b egész számok és $b \neq 0$, akkor léteznek olyan egyértelműen meghatározott q és r egész számok, amelyekre $a = bq + r$ és $0 \leq r < |b|$.

8. Definíció. Adott a és b egész számok esetén az előző tételbeli q és r kiszámítását **maradékos osztásnak** nevezzük. Az a szám az **osztandó**, b az **osztó**, q a **hányados**, és r a **maradék**.

9. Tétel (euklideszi algoritmus). Bármely két a és b számnak van legnagyobb közös osztója, amely az alábbi euklideszi algoritmussal megkapható. Az $r_0 = a$ és $r_1 = b > 0$ egész számokon végrehajtott euklideszi algoritmus maradékos osztások ismételt elvégzését jelenti:

$$\begin{aligned} r_0 &= q_1 r_1 + r_2 & (0 < |r_2| < |r_1|); \\ r_1 &= q_2 r_2 + r_3 & (0 < |r_3| < |r_2|); \\ &\vdots \\ r_{n-2} &= q_{n-1} r_{n-1} + r_n & (0 < |r_n| < |r_{n-1}|); \\ r_{n-1} &= q_n r_n + r_{n+1} & (r_{n+1} = 0). \end{aligned}$$

Az eljárás véges számú lépés után véget ér, azaz létezik olyan n természetes szám, hogy $r_{n+1} = 0$. Ekkor a legnagyobb közös osztó az utolsó nemnulla maradék, azaz $\text{lko}(a, b) = r_n$. Továbbá $\text{lko}(a, 0) = a$.

10. Jelölés. Az a és b legnagyobb közös osztóját $\text{lko}(a, b)$ -vel, míg a legkisebb közös többszörösét $\text{lkkt}(a, b)$ -vel jelöljük. Ez csak előjeltől eltekintve egyértelmű, de mi általában a nemnegatívát tekintjük.

11. Következmény. A 6. lemma (3) alapján, tetszőleges a, b, c egész szám esetén $\text{lko}(a, b) = \text{lko}(a + bc, b)$.

12. Következmény. Az a és b legnagyobb közös osztója kifejezhető a két szám „lineáris kombinációjaként”, azaz léteznek olyan x és y egész számok, hogy $\text{lko}(a, b) = xa + yb$.

13. Definíció. Az a és b számok **relatív prímelek**, ha $\text{lko}(a, b) = 1$.

14. Tétel. Tetszőleges a és b egészekre ha $\text{lko}(a, b) \neq 0$, akkor $\frac{a}{\text{lko}(a, b)}$ és $\frac{b}{\text{lko}(a, b)}$ relatív prímelek.

15. Lemma. Tetszőleges a, b, c egész számokra ha $\text{lko}(a, b) = 1$, akkor $a \mid bc$ akkor és csak akkor teljesül, ha $a \mid c$.

16. Tétel (Euklidesz lemmája). Tetszőleges a, b, c egész számokra ha $\text{lko}(a, b) \neq 0$, akkor $a \mid bc$ akkor és csak akkor teljesül, ha $\frac{a}{\text{lko}(a, b)} \mid c$.

17. Tétel (diofantoszi egyenlet). Tetszőleges a, b, c egész számok esetén, ha $\text{lko}(a, b) \neq 0$, az $ax + by = c$ kétismeretlenes lineáris diofantoszi egyenlet akkor és csak akkor oldható meg, ha $\text{lko}(a, b) \mid c$. Ha x_0, y_0 egy megoldása az egyenletnek, akkor minden t egész számra az

$$x = x_0 + \frac{b}{\text{lko}(a, b)} \cdot t, \quad y = y_0 - \frac{a}{\text{lko}(a, b)} \cdot t$$

is megoldás, és minden megoldás ilyen alakban megkapható.

2. PRÍMSZÁM, SZÁMELMÉLET ALAPTÉTELE, PRÍMSZÁMOK ELOSZLÁSA

18. Definíció. A $p \geq 2$ egész szám **felbonthatatlan**, ha minden $p = ab$ egészek szorzatára való felbontás **triviális**, azaz $a = \pm p$ vagy $b = \pm p$. Ilyenkor a másik tényező szükségképpen ± 1 .

19. Definíció. A $p \geq 2$ egész szám **prím**, ha valahányszor osztója egy szorzatnak ($p \mid ab$), mindannyiszor osztója valamelyik tényezőnek ($p \mid a$ vagy $p \mid b$).

20. Tétel. A prímszámok és felbonthatatlan számok ugyanazok.

21. Tétel (számelmélet alaptétele). Bármely természetes szám felbontható prímszámok szorzatára, és ez a felbontás a tényezők sorrendjétől eltekintve egyértelmű.

22. Következmény. Legyen az a és b természetes számok prímfelbontása $a = p_1^{\alpha_1} \cdot \dots \cdot p_n^{\alpha_n}$ és $b = p_1^{\beta_1} \cdot \dots \cdot p_n^{\beta_n}$ (azokat a prímekeket amelyek csak az egyik számban fordulnak elő, a másik számban nulla kitevővel tüntetjük fel). Ekkor teljesülnek az alábbiak:

- (1) $a \mid b$ akkor és csak akkor, ha $\alpha_i \leq \beta_i$ minden i -re;
- (2) $\text{lko}(a, b) = p_1^{\min(\alpha_1, \beta_1)} \cdot \dots \cdot p_n^{\min(\alpha_n, \beta_n)}$;
- (3) $\text{lkkt}(a, b) = p_1^{\max(\alpha_1, \beta_1)} \cdot \dots \cdot p_n^{\max(\alpha_n, \beta_n)}$.

23. Következmény. Bármely két természetes számnak létezik legkisebb közös többszöröse, és

$$\text{lko}(a, b) \cdot \text{lkkt}(a, b) = ab.$$

24. Tétel. Végtelen sok prímszám van.

25. Tétel. Végtelen sok $4k - 1$ alakú prímszám van.

26.* Tétel. Végtelen sok $4k + 1$ alakú prímszám van.

27.* Tétel (Dirichlet tétele). Ha egy számtani sorozat kezdőtagja és pozitív differenciája egymáshoz relatív prím, akkor a számtani sorozatban végtelen sok prímszám található.

28.* Tétel (Csebisev tétele). Bármely pozitív szám és a kétszerese között van prímszám. Pontosabban, minden n pozitív egészre létezik olyan p prím, hogy $n < p \leq 2n$.

29. Definíció. Két prímszámot **ikerprímnek nevezünk**, ha különbségük 2.

30. Definíció. A $\pi(x) = |\{p \text{ prím} \mid p \leq x\}|$ függvényt, amely megadja az x -nél nem nagyobb prímek számát, **prímszámláló függvénynek** nevezük.

31.* Tétel (prímszámtétel). $\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\pi(x)}{\ln x} = 1$.

3. SZÁMELMÉLETI KONGRUENCIÁK, LINEÁRIS KONGRUENCIARENDSZEREK

32. Definíció. Legyenek a, b, m egész számok. Ha $m \mid a - b$, akkor azt mondjuk, hogy **a kongruens b -vel modulo m** , és az $a \equiv b \pmod{m}$ jelölést használjuk. Az m számot a kongruencia **modulusának** nevezük.

33. Tétel. Tetszőleges $m \neq 0$ és a, b egészek esetén $a \equiv b \pmod{m}$ akkor és csak akkor teljesül, ha a és b ugyan azt a maradékot adja m -el osztva.

34. Tétel. Tetszőleges a, b, c, d, m, n egész számokra érvényesek az alábbiak:

- (1) $a \equiv a \pmod{m}$;
- (2) ha $a \equiv b \pmod{m}$, akkor $b \equiv a \pmod{m}$;
- (3) ha $a \equiv b \pmod{m}$ és $b \equiv c \pmod{m}$, akkor $a \equiv c \pmod{m}$;
- (4) ha $a \equiv b \pmod{m}$ és $c \equiv d \pmod{m}$, akkor $a \pm c \equiv b \pm d \pmod{m}$;
- (5) ha $a \equiv b \pmod{m}$ és $c \equiv d \pmod{m}$, akkor $a \cdot c \equiv b \cdot d \pmod{m}$;
- (6) $ca \equiv cb \pmod{m}$ akkor és csak akkor, ha $a \equiv b \pmod{\frac{m}{\text{lnko}(c,m)}}$, feltéve hogy $\text{lnko}(c,m) \neq 0$;
- (7) ha $a \equiv b \pmod{m}$ és $a \equiv b \pmod{n}$ akkor és csak akkor, ha $a \equiv b \pmod{\text{lkkt}(m,n)}$;
- (8) ha $a \equiv b \pmod{m}$, akkor $\text{lnko}(a,m) = \text{lnko}(b,m)$.

35. Definíció. **Lineáris kongruenciának** nevezük az $ax \equiv b \pmod{m}$ alakú egyenletet, ahol a, b és m adott egész számok és az x ismeretlent is az egészek között keressük.

36. Tétel. Tetszőleges a, b, m egészekre az $ax \equiv b \pmod{m}$ lineáris kongruencia akkor és csak akkor oldható meg, ha $\text{lnko}(a,m) \mid b$. Ha c egy megoldása a lineáris kongruenciának, akkor az általános megoldás $x \equiv c \pmod{\frac{m}{\text{lnko}(a,m)}}$ alakú.

37. Definíció. Adott a_i, b_i, n_i ($i = 1, 2, \dots, k$) egész számok esetén az alábbi egyenletrendszer **lineáris kongruenciarendszernek** nevezük, ahol az x ismeretlen értékét az egész számok között keressük.

$$\begin{aligned} a_1 x &\equiv b_1 \pmod{n_1}, \\ a_2 x &\equiv b_2 \pmod{n_2}, \\ &\vdots \\ a_k x &\equiv b_k \pmod{n_k}. \end{aligned}$$

A 36. tétel segítségével az egyes lineáris kongruenciák külön megoldhatók (ha $\text{lnko}(a_i, n_i) \mid b_i$), és a következő **speciális alakú lineáris kongruenciarendszert** kapjuk:

$$\begin{aligned} x &\equiv c_1 \pmod{m_1}, \\ x &\equiv c_2 \pmod{m_2}, \\ &\vdots \\ x &\equiv c_k \pmod{m_k}. \end{aligned}$$

38. Lemma. A $k = 2$ esetre a speciális alakú lineáris kongruenciarendszer akkor és csak akkor oldható meg, ha $\text{lnko}(m_1, m_2) \mid c_1 - c_2$. Ha van megoldás, akkor a megoldás modulo $\text{lkkt}(m_1, m_2)$ egyértelműen meghatározott.

39.* Tétel. A speciális alakú lineáris kongruenciarendszer akkor és csak akkor oldható meg, ha bármely két kongruenciából álló részrendszere megoldható (speciálisan, ha a modulusok páronként relatív prímek). Ha van megoldás, akkor a megoldás modulo $\text{lkkt}(m_1, m_2, \dots, m_k)$ egyértelműen meghatározott.

40. Tétel (kínai maradéktétel). Tegyük fel, hogy az m_1, m_2, \dots, m_k modulusok páronként relatív prímek. Legyen $M = m_1 \cdot m_2 \cdot \dots \cdot m_k$ és $M_i = \frac{M}{m_i}$, illetve y_i az $M_i y_i \equiv 1 \pmod{m_i}$ segédkongruencia egy megoldása ($i = 1, \dots, k$). Ekkor tetszőleges c_1, c_2, \dots, c_k egészekre az

$$\begin{aligned} x &\equiv c_1 \pmod{m_1}, \\ x &\equiv c_2 \pmod{m_2}, \\ &\vdots \\ x &\equiv c_k \pmod{m_k}. \end{aligned}$$

speciális alakú lineáris kongruenciarendszer általános megoldása

$$x \equiv \sum_{i=1}^k c_i M_i y_i \pmod{M}.$$

4. MARADÉKOSZTÁLYOK

41. Definíció. Az a egész szám **modulo m maradékosztályán** az $\bar{a} = \{b \in \mathbb{Z} \mid b \equiv a \pmod{m}\}$ halmazt értjük. A modulo m maradékosztályok halmazát \mathbb{Z}_m jelöli, azaz $\mathbb{Z}_m = \{\bar{0}, \bar{1}, \dots, \overline{m-1}\}$.

42. Tétel. A modulo m maradékosztályok halmazán egyértelműen definiálható az összeadás, kivonás és szorzás:

$$\overline{\bar{a} + \bar{b}} = \overline{a + b}, \quad \overline{\bar{a} - \bar{b}} = \overline{a - b}, \quad \overline{\bar{a} \cdot \bar{b}} = \overline{a \cdot b}.$$

43. Definíció. Azt mondjuk, hogy az a és b számok egymásnak **multiplikatív inverzei modulo m** , ha $ab \equiv 1 \pmod{m}$.

44. Tétel. Az a számnak pontosan akkor van multiplikatív inverze modulo m , ha $\text{lnko}(a, m) = 1$. Ilyenkor a multiplikatív inverz egyértelműen meghatározott.

45. Definíció. Az \bar{a} modulo m maradékosztály **redukált maradékosztály**, ha $\text{lnko}(a, m) = 1$. A modulo m redukált maradékosztályok halmazát \mathbb{Z}_m^* jelöli, azaz $\mathbb{Z}_m^* = \{\bar{a} \in \mathbb{Z}_m \mid \text{lnko}(a, m) = 1\}$.

46. Tétel. Az \bar{a} és \bar{b} redukált maradékosztályok $\bar{a} \cdot \bar{b}$ szorzata is redukált maradékosztály. Ha \bar{a} redukált maradékosztály, akkor létezik egy egyértelműen meghatározott \bar{b} redukált maradékosztály, hogy $\bar{a} \cdot \bar{b} = \bar{1}$.

47. Következmény. Tetszőleges p prímszámra \mathbb{Z}_p testet alkot, azaz minden nem $\bar{0}$ elemmel lehet osztani, és a négy alapművelet teljesíti a szokásos azonosságokat.

48. Definíció. Az **Euler-féle φ -függvénynek** nevezzük az $\varphi(m) = |\mathbb{Z}_m^*|$ függvényt, amely megadja az m -hez relatív prímek számát 0 és $m - 1$ között.

49.* Tétel. Ha m prímtényezős felbontása $m = p_1^{\alpha_1} p_2^{\alpha_2} \cdot \dots \cdot p_k^{\alpha_k}$ ahol $\alpha_i \geq 1$, akkor

$$\varphi(m) = (p_1^{\alpha_1} - p_1^{\alpha_1 - 1})(p_2^{\alpha_2} - p_2^{\alpha_2 - 1}) \cdot \dots \cdot (p_k^{\alpha_k} - p_k^{\alpha_k - 1}).$$